

MARX ÉS ENGELS AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ HADMŰVÉSZETÉRŐL

Szuhay-Havas Ervin

Az amerikai polgárháború okai ma többé-kevésbé tisztán állnak előttünk. *Egy* országon belül két társadalmi rendszer állott fenn, két uralkodó osztály csapott össze az észak-amerikai kontinens birtoklásáért — egyedülálló eset ez az újkori történetben. Észak — a fejlődő kapitalista nagyipar, a duzzadó finánctóke és az önálló kisbirtok hazája és Dél — a rabszolgamunkát alkalmazó gyapotültetvények nagyüzemi formái és a nagybirtok közé ékelődött „szegény fehérek” farmjai — két különböző gazdálkodási formát és ebből fakadóan két különböző társadalmi rendszert képviseltek, amelyek között fél évszázad politikai szembenállása szükségszerűen szabadította fel a polgárháború szenvedélyeit.

A leszámolás a déli rabszolgatartó rend bukását, az amerikai kapitalizmus kibontakozásának útjában álló utolsó akadályok leomlását, a rabszolgá-milliók legalább névleges emancipálását és az osztályharc kieleződését eredményezte; az amerikai gyapotexport ideiglenes szünetelése pedig Angliában figyelemre méltó gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai konfliktusokat vont maga után. A polgárháború forradalmi jelleget öltött, hatott a nemzetközi — elsősorban az angol — munkásmozgalomra¹ és az amerikai dolgozó milliók történetét forradalmi hagyománnyal gazdagította. A polgárháborúnak ez a forradalmi jellege kevés gondolkozó kortárs előtt világosodott meg a maga teljességében, a kevesek között azonban ott találjuk a tudományos szocializmus két éleslátású úttörőjét, Marx Károlyt és Engels Frigyeszt.

¹ „...Miként a XVIII. században az amerikai függetlenségi háború harci-riadó volt az európai középosztály számára, úgy a XIX. században az amerikai polgárháború harci-riadó az európai munkásosztály számára.” Előszó a „Tőke” első kiadásához (London, 1867 június 25.) MARX: A tőke, 2. kiad. I. köt. Bp. 1949, Szikra, 11. l.

A polgárháború közvetlen előtörténete

A polgárháborút közvetve kiváltó okot a plebejus és rabszolgaság-ellenes Abraham Lincoln elnökké választása szolgáltatta. A déli ültetvényes arisztokrácia egyes exponensei, akik több évtizeden keresztül ellenőrizték az amerikai politika gépezetét, már régebben elhatározták, hogy a republikánus-párti és rabszolgaság-ellenes Lincoln megválasztása esetén kilépnek az Unióból. 1860. december 20-án Dél-Karolina kezdte meg a „szecessziót”, 1861 februárjáig pedig hat rabszolgatartó állam követte a példát (Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana és Texas). Az alabamai Montgomery-ben összeült „szecesszionista kongresszus” elfogadta az „Amerikai Konfederált Államok” (Confederate States of America) ideiglenes alkotmányát és Jefferson Davis személyében külön elnököt választott.²

A „casus belli”-t a washingtoni kormány kezén maradt, de déli területbe ékelődő Sumter erőd lövetése és elfoglalása szolgáltatta. Észak ekkoriban már készen állott a háborúra — *ideológiailag*. Lincoln 75 ezer önkéntest kért, a kormánykézen maradt flotta pedig megkezdte a déli partok és kikötők blokádját. Nyolc rabszolgatartó állam mind ez ideig habozó magatartást tanúsított, elszakadjon-e az Uniótól, vagy sem. Négyen (Virginia, Észak-Karolina, Tennessee és Arkansas) most színt vallottak és beléptek a konfederált államok sorába.³ Maryland, Delaware, Kentucky és Missouri részint belső polgárháború, részint államesíny vagy guerilla-küzdelmek után az Unióhoz kerültek.⁴

Az erőviszonyok vázlatja

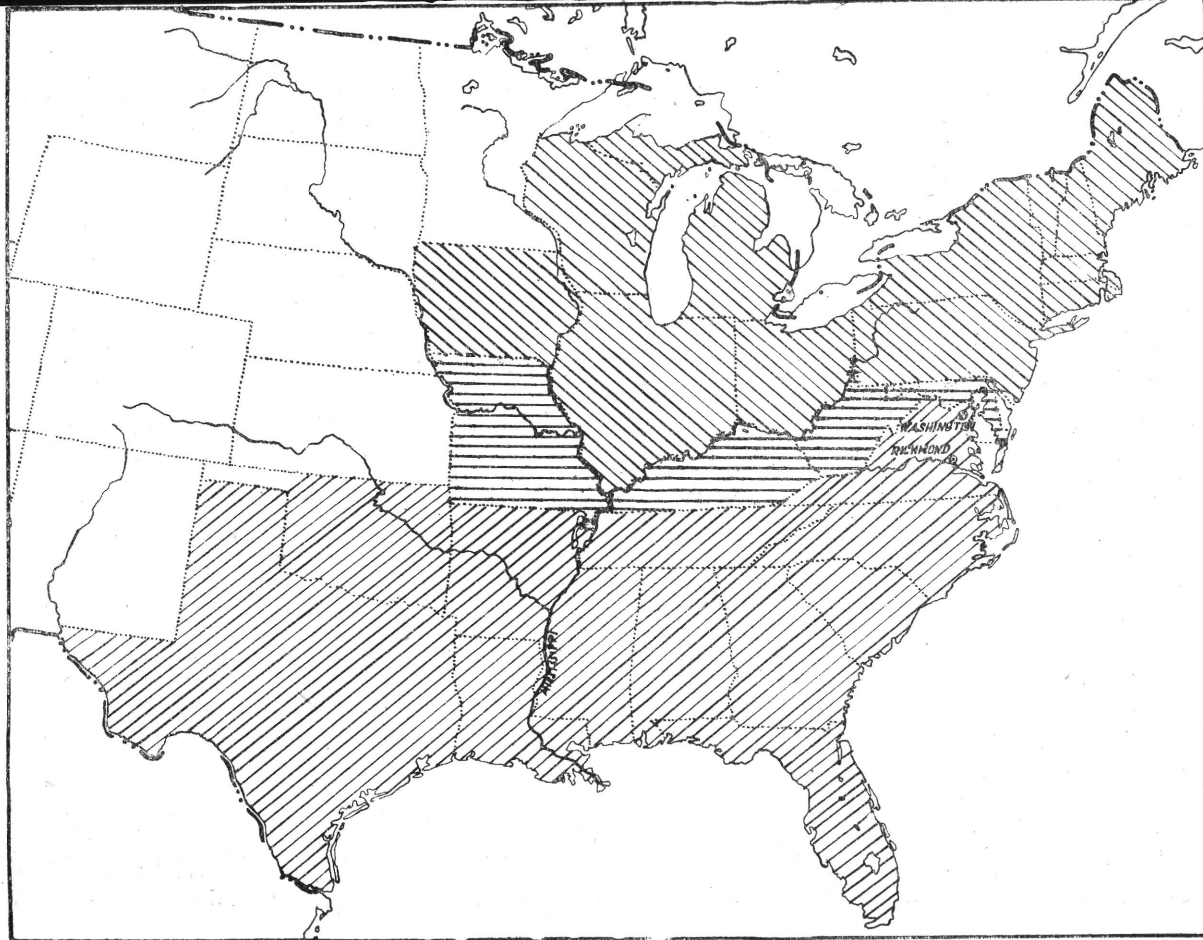
A számadatokra vetett egyetlen pillantás meggyőzhet bennünket az észak-déli erőviszonyok egyenlőtlenségéről. A 23 unionista⁵ kézen maradt „északi” állam lakossága 21—22 millió körül járt, szemben a 11 „déli” állam 9 milliányi népességével. Ebből a 9 millióból is három és félmillió néger rabszolgát kell leszámítanunk, akikre uraik a rab-

² Lásd PARKES, H. B.: The United States of America. A history. New York 1953. 349. skl. Részletesebben és haladóbb polgári szemszögből: MORISON, S. E.—COMMAGER, H. S.: The growth of the American republic. I. köt. New York 1943. 622. skl.; XXXII—XXXIV. fejezet.

³ Az elszakadt Konfederáció székhelyét ekkor tették át az alabamai Montgomeryből a virginiai Richmondba. — Virginia nyugati hegyvidéke, amelynek szegény farmerlakossága nem-rabszolgatartókból állt, az Unióhoz csatlakozott és 1863-ban West Virginia néven új állammá alakult.

⁴ A határállamok lakosságának politikai magatartása a két társadalmi rendszer metszéspontjain természetesen ingadozó, vegyes jellegű volt. Ugyanannak a városnak vagy községnek lakói, sőt egyes családok tagjai részint az északi, részint a déli seregekhez csatlakoztak.

⁵ A szembenálló feleket a legkülönbözőbb nevekkal illették. Északiak-déliek, abolicionisták-szecesszionisták, unionisták-konfederáltak, sőt — a korabeli szenvedélyek hatása alatt — „jenkik” és „lázadók” (Yankees and Rebels), az utóbbiakat sértő értelemben használták.

1. Az északi és a déli államok, köztük a politikailag vegyes érzelmű ún. határállamokkal.

szolgaság fenntartásáért folyó küzdelemben aligha számíthattak. Észak és Dél fehér lakosságának aránya tehát 4:1 volt.⁶

Ha az emberanyag összehasonlítása után figyelembe vesszük azt az óriási különbséget, amely a két államszövetség ipari kapacitása tekintetében állott fenn az északiak javára, továbbá megfontoljuk, hogy a felvonulás, az utánpótlás és a csapatok mobilitása szempontjából sorsdöntő fontosságú vasútvonalak — ezer kilométerben számolva — 35:14 arányban állottak Észak javára,⁷ érthetetlennek tűnhetnek számunkra a váltakozó szerencsével négy éven át dühöngő háború, amelynek során a rabszolgaartórk seregei nem is egyszer a győzelem küszöbére jutottak. Ennek megvilágítása érdekében rövid áttekintést kell nyújtanunk a polgárháború katonai aspektusairól.

Káderviszonyok, hadtervek, erőcsoportosítás

Kétségtelen, hogy az Unió hadseregének hosszú kudarcorozatát részben az északi uralkodó osztály habozásában kell keresnünk, a tőkés érdekeket képviselő politikusok érthetően sokáig vonakodtak egy forradalmi háború viselésétől, óvakodtak az osztályharc felszításától, még akkor is, ha azt az ellenséges testvérország uralkodó osztálya ellen irányíthatták volna, ezért például sokáig szó sem esett a rabszolga-felszabadítás politikai célkitűzésének megvalósításáról. Az északi túlsúly kihasználatlansága azonban mindenesetre a hadvezetés hibáiban, a vezető tisztikáderek minőségében és az unionista emberanyag tapasztalatlanságában gyökerezett.

A háború előestéjén az Egyesült Államok tényleges katonai szolgálatot teljesítő kerete, az öt évre szerződött zsoldos hadsereg mindössze 15—18 ezer főt számlált és ezek leginkább a „Vadnyugaton”, az indián törzsekkel szemben teljesítettek határszolgálatot. Északon is, délen is állami milíciák álltak fegyverben. Az északi milíciák azonban inkább csak parádéra látszottak alkalmasnak, amíg a déli ültetvényesek számára előnyt jelentett a rabszolga felkelésektől való páni félelem, amely jól kiképzett milíciákat tartott talpon. A déli milicisták általában jó lovasok, ügyes lövészek hírében állottak, amit az

⁶ A behívások tekintetében Dél nagyobb erőfeszítéseket tett, 800 ezer katonát állított csatasorba, amíg a 23 északi állam kétmillió hadsereget épített ki. A hadbavonultak aránya tehát 5:2 volt. Bonyolítja a helyzetet, hogy a katonák tízezrei számos esetben csupán meghatározott időre álltak sor alá és ezért mindkét hadseregben bizonyos fluktuáció figyelhető meg. Ha ezzel szemben eltekintünk a hadműveletekben összesen részt vett katonák számától (800 ezer kontra kétmillió) és azt vizsgáljuk, a lakosság hány százaléka vett részt a hadműveletekben *átlagosan*, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a déliek 6%-a, az északiak kb. 3,5%-a teljesített katonai szolgálatot.

⁷ BLAKE, N. M.: *A short history of American life*. New York 1952. 359. 1. — Haladó, polgári-objektívista szemléletű gazdaság- és társadalomtörténeti munka.

északiakról nem mondhatunk el.⁸ A legnagyobb különbség minden-
esetre a főtiszti káderek minősége terén állott fenn a déliek javára.

Hadseregének kiépítése céljából eleinte mindkét fél önkéntesek
toborzásához folyamodott és csak jóval később vezették be a sor-
kötelezettséget. A polgárság mindkét oldalon helyetteseket állíthatott
és ez a tény nagyban hozzájárult a népi elégedetlenség kirobbaná-
sához, az osztályharc kiéleződéséhez. Az északiak ipari és számbeli
fölényük tudatában, a déliek képzetesebb harcosaik és a belső védelmi
vonalak birtokában egyaránt gyors sikerre számítottak. Három hó-
napnál hosszabb háborúra kevesen gondoltak.

Ez az optimizmus nyilvánult meg abban a különös tényben, hogy
az északiak kezdetben nem dolgoztak ki részletes haditervet. Mivel
a két főváros, Washington és Richmond kb. 150 kilométerről néztek
farkasszemet, az északiak egyszerűen Richmond ellen akartak masí-
rozni és csak a szégyenletes Bull Run-i (vagy Manassas-i) vereség
után dolgozták ki távolabbi haditervüket, amely — mint látni fogjuk
— alapvetően elhibázottnak bizonyult.

Az első vereség kijózanító hatása alatt az északiak elhatározták,
hogy mindenekeelőtt gazdaságilag bénítják meg ellenfeleiket. Ennek
érdekében a déli államok partjai mellett (keleten az Atlanti-óceánon,
délen a Mexikói-öbölben) szigorú tengeri blokádot létesítettek abból
a célból, hogy megakadályozzák a Dél gazdasági erejét biztosító
gyapotkivitelt. A terv a továbbiakban a Mississipp-i alsó folyásának
megszállítására irányult, ezzel a szecesszió központjait elzárták volna
a nyersanyagszállító Texastól és a mezőgazdasági jellegű közép-nyugati
államoktól.

A rabszolgartatás központját (Virgíniát, a két Karolinát, Georgiát
és Alabamát) tehát délről és keletről tengeren, északról és nyugatról
szárazföldön akarták bekeríteni, kiéheztetni és hadait visszaszorítva
megsemmisíteni. Ez volt a nevezetes „Anaconda-terv”, amely nem
számolt a döntő hadászati tényezőkkal, szétforgácsolta az északiak
haderőit és haditengerészeti egységeit. Az „Anaconda-terv” lényege
tulajdonképpen abban állt, hogy egyenlő mértékben osztották el az
erőket a hadművelési terület egészén. Természetesen célszerűbb lett
volna központosított erőkkel sújtani le az ellenség létfontosságú terü-
leteire, amelyek elvesztése Délt hamarosan megfosztotta volna az ellen-
állás lehetőségeitől.⁹ Mivel ennek éppen az ellenkezője történt, a több

⁸ A déliek efeletti elbizakodottságukban azzal dicsekedtek demagóg sajtó-
juk hasábjain, hogy könnyen szétkergetik Észak „olajos gépészeit”. A proleta-
riátus harcképességének ugyanez az esztelen lebecsülése nyilvánul meg a neves
hadtörténész, Adolf von Horsetzky később idézett főművében. Horsetzky a
déli katonaságot erősebbnek, kitartóbbnak tartotta, mint az északi munkás- és
farmerkatonákat. A tűzkeresztségen átesett északi harcosok később harcdezt,
tapasztalt, ütöképes hadsereggé forrtak össze és egyénileg is egyenlő ellenfél-
nek bizonyultak a konföderáltak számára.

⁹ Az „Anaconda-terv” egy óriáskigyóról kapta nevét. Tömör ismertetése a
Bolszaja Szovjetszkaja Enciklopedija „Grazsdanszkaja vojna v SzaSA” címszavá-
ban található. (12. köt. 408—412. l.) Ugyanitt Marx és Engels néhány fontosabb
megjegyzése is helyet kapott.

mint kétszeres fölényben levő szárazföldi erőknél és a tízszeres túlsúlyban levő flottának négy év véres ütközetei, súlyos megpróbáltatásai árán sikerült csupán legyűrnie a délieket.¹⁰

A déliek haditervének előnye egyszerűségében rejlett. A déli haditerv a belső védelmi vonalak birtokában defenzív célokat szolgált, szükség esetén azonban a konföderált csapatok veszélyes offenzíváktól sem riadtak vissza, amelyek több ízben Észak politikai centrumait fenyegették. A déli haderő egyharmada Virginia államban operált. Az ültetvényesek ezenkívül külpolitikai erőfeszítéseket tettek Anglia és Franciaország intervenciójának előidézésére.

Fegyverzet, harcmód, hadszínterek

A fegyvertechnika fejlődése a múlt század derekán jelentős változásokat idézett elő Európában mind a gyalogsági fegyverek, mind a tüzérség terén, az amerikai polgárháború ütközeteiben mégis meglehetősen elavult fegyvereket alkalmaztak. Poroszországban már 1841-ben bevezették a hátultöltő, gyújtószeges Dreyse-puskát, Ausztriában, Franciaországban és Oroszországban pedig a 60-as években már vont-csővű, hátultöltő gyalogsági fegyvereket használtak. Az amerikai polgárháborúban mindkét fél nagyobb mennyiségű elavult kézfegyvert és löveget vásárolt. Észak például 700 ezer különféle rendszerű gyalogsági fegyvert vett és a hozzá nem értés anarchikus állapotokat idézett elő. Egész ezredek használhatatlan puskát vagy a fegyverbe nem illő töltényt kaptak.¹¹ Az északi fegyvergyárak azonban lázas munkával próbálták pótolni a hiányt. A springfieldi fegyvergyár, amely 1861-ig havi 800 darab puskát gyártott, havi termelését 1861 végére tízezer, 1862-re 18 ezer, 1864-re pedig húszezer darabra emelte. A déliek főként Franciaországból és Angliából csempészték kézfegyvereket, leginkább Mexikón keresztül.

A tüzérséget illetően természetesen az iparosult Észak volt fölényben. 1861-ben az unionisták csupán hét üteggel vonultak a harcra, az ütegek számát azonban 1865-ig háromszázra emelték.¹² Mindkét fél különböző kaliberű 6—24 fontos ágyúkat használt, amelyek között a vont- és simacsövű, az elől- és a hátultöltő típusokat egyaránt megtalálhatjuk.

A lovasság terén a déliek messze felülmúlták ellenfeleiket mind a lovaglási technika, mind a lovasság harcászati alkalmazása terén. Nagyobb szabású lovassági rajtaütéseik az északiak hátsóházaiban sok

¹⁰ Egy jellemző példa: Az 1862 végéig besorozott 600 ezer északi harcosnak több mint fele nyugaton forgácsolódott szét, a többi a Potomac-folyó mellett tartották, a nagyobb hadműveletekben azonban csak 130 ezer katona vett részt, vagyis az egész hadsereg egyötöd részé. V. ö. HORSETZKY, A. von: *Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge seit 1792*. 7. kiad. Wien (1913) 418. l.

¹¹ HORSETZKY, I. m. 416. l.

¹² I. m. 417. l.

zavart keltettek, a lovasság jelentősége mégsem járult hozzá komolyabb mértékben a hadisíkseregekhez.

Említettük már, hogy a haditengerészeti egységek jobbra Észak birtokában maradtak. Washington a háború folyamán fokozta a hajógyártást, számos egységet európai országoktól vásároltak.¹³ Az amerikai polgárháborúban zajlott le az első ütközet páncélos hadihajók között. (A nevezetes Monitor-Merrimac epizódra utalunk.)

A polgárháború legtöbb ütközetét egyenetlen felszínű, erdővel borított terepen vívták, a három legfontosabb csata azonban sík területen zajlott le. (Antietam, Fredericksburg, Gettysburg.) Az ütközetet rendszerint heves tüzérségi párbaj vezette be. A cél az ellenséges ütegek elnémitása volt. A rohamozó gyalogságot srappnellel, majd kartáccsal lőtték. Ezután a kézfegyvereké lett a szó, majd a roham sikertelensége esetén ismét ágyúval tüzeltek a távolodó ellenségre. A defenzív helyzetben levő gyalogságot kettős rajvonalba állították fel, a katonák — legalább az első időkben — álló vagy térdelő helyzetből tüzeltek. A támadók 2000—2500 főnyi egységenként, ezredenként nyomultak előre és 800—1000 méteres fronton két hullámban támadtak. A meglehetősen tömör sorokban rohamozó gyalogság előtt előcsatározók (skirmishers) haladtak. A támadók gyors lépésben közelítették meg az ellenséget, menet közben is töltöttek és tüzeltek. A rohamok rendszeren szuronyharccal végződtek. 1864-ig jóformán alig alkalmaztak árkolást és földsáncot, a bevetésben részt vett csapatok vesztesége ennél fogva a gyalogsági fegyverek fejlettsége miatt félelmetes és minden bizonnyal nagyobb arányú volt, mint az 1914—18-as világháború veszteségei.¹⁴

A déliek alkalmaztak elsőként lövészgödröt, amelyben egy rajnyi védőt helyeztek el. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az amerikai polgárháború modernsége a hadseregek vasúti szállításában, a hírközlés távirati úton történt meggyorsulásában és utoljára, ha nem is utolsó sorban a puskatűznek a taktika területén való felhasználásában rejlett.¹⁵

A hadszíntereket a legegyszerűbben a következőkben tekinthetjük át:

A) Főhadszíntér: Virgíniában a Potomac és a James folyók között az Alleghany-hegység keleti oldalán, a Blue Ridges (Kék hegyek) vidékén és a tengerparton.

¹³ Az északi haditengerészet fejlődésére jellemző adat, hogy amíg 1861-ben 42 egység operált 7—8 ezer tengeressel, 1865-ben már 70 páncéloshajó, 37 nagyobb, nehéz löveggel felszerelt gőzös, 600 felfegyverzett kisebb gőzhajó és vitorlás járta a tengereket, fedélzetén 40 ezer tengeressel.

¹⁴ A polgárháború veszteséglistája: Észak: 359 528 halott, Dél: kb. 258 ezer halott. Ezekben a számokban a betegségben elhaltak is szerepelnek. RHODES, J. F.: *History of the Civil War 1861—65*. 185—186. l.

¹⁵ A polgárháború taktikai jellegzetességeit jól foglalja össze MORISON—COMMAGER, *l. m.* 662—664. l., legújabban pedig Hoffmann NICKERSON „Nineteenth century military techniques” c. tanulmánya, amely a *Cahiers d'histoire mondiale* IV. 1958. 2. számában jelent meg. (348—358. l.)

B) Nyugaton és az Alleghany-hegységben:

a) A Mississippi völgyében 1100 km hosszúságban Cairo és New Orleans között.

b) A fent említett két hadszíntér között, az Alleghany-hegység nyugati vidékén és a Mississippi mellékfolyóinak (Cumberland, Tennessee folyók) felső folyásánál.¹⁶

Marx és Engels a polgárháború hadműveleteiről

A polgárháború legfontosabb problémáinak megértése szempontjából szükségesnek tartottuk a fenti elemzést. A továbbiakban, amikor kommentárokat fűzünk Marx és Engels történelmi jelentőségű megjegyzéseihez, kötelességünk rámutatni a jelen tanulmány bizonyos aránytalanságaira. Mivel számunkra elsősorban a tudományos szocializmus megalapítóinak véleménye érdeklő, az amerikai polgárháború eseménytörténetét csupán támpontként és vázlatzerűen adjuk elő és ha a továbbiakban egy-egy kevésbé jelentős mozzanat jobban kidomborodik, mint a háború egyik-másik döntő fontosságú eseménye, ennek oka magában az anyagban rejlik.

*

Marx 1851-től kezdve a New York Daily Tribune című napilap levelező munkatársa volt. A befolyásos hírlap kétszázezres olvasótáborára érdeklődéssel kísérte Németországról szóló cikksorozatát. Marx már csak azért is fontosnak tartotta a közreműködést, mivel így alkalmat nyílt arra, hogy nézeteit az óceán túlsó partján is terjessze. Elfoglaltsága és angol nyelvtudásának hiányosságai miatt Engels gyakran harcostársa nevében is írt a Daily Tribune hasábjába.¹⁷ Marx egy évtizednél tovább tájékoztatta az amerikai olvasóközönséget az amerikai érdekű események angliai visszhangjáról és közben maga is közelebbről tanulmányozta az amerikai politikai harcokat. 1862 áprilisától fogva azonban a kiadó már nem tudott helyet szorítani Marx cikkeinek, mert a hadszíntérről érkező tudósítások minden helyet felemésztettek. Időközben Marx a bécsi „Die Presse” angliai tudósítója lett. Ez a vezető bécsi lap, amelyet Max Friedländer, Lassalle unokatestvére szerkesztett, egy angol fontot fizetett egy-egy Marx-cikkért. A rendkívül szűkös anyagi körülmények között élő Marx számos cikke azonban politikai okból papírkosárba került, hogy miért, ezt magának Friedländernek egy 1862. január 7-i levele magyarázza, amelyben a szerkesztő figyelmezteti Marxot, hogy „vegye figyelembe az osztrák burzsoá olvasóközönség ízlését”.¹⁸ Ilyenformán a nagy forradalmár és

¹⁶ HORSETZKY, J. m. 419. l.

¹⁷ Erdemes megjegyeznünk, hogy Engelsnek a Daily Tribune-ban megjelent „Forradalom és ellenforradalom Németországban” c. cikksorozatát, amely csak később jelent meg könyvalakban, éppen ezért sokáig Marxnak tulajdonították.

¹⁸ Mindezekre: MARX—ENGELS: The Civil War in the United States. 2. kiad. New York 1940. XI. 1. — Richard Enmale bevezető tanulmánya.

tudós számos — sőt bizonyára legforradalmibb hangú — munkája örökre elveszett az utókor számára. Marx 1862 végéig írt Amerikáról a „Die Presse” közönsége számára.

Marxnak és Engelsnek az amerikai polgárháborúról alkotott hadtörténeti érdekű megállapításait 1863-tól kezdve a polgárháború végéig bizonyos mértékig levelezésükből rekonstruálhatjuk, a magánlevelek jellege azonban természetzerűleg egészen más, mint egy beható tanulmányé vagy komoly újságcikké és keretei között nem fér el részletekbe menő analízis. Marx cikkeiből és Engels-szel folytatott levelezéséből kiviláglik, hogy érzelmileg mindketten az Unió burzsoá-republikánus politikáját támogatták, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a kettészakadt amerikai köztársaság déli fele az, amely társadalmi struktúráját tekintve reakciósabb és amely pusztá létevel is kislelteti az amerikai kapitalizmus kibontakozását, közvetve — és történelmi perspektívából — tehát a proletárforradalmat is.

Ezt a véleményt fejezi ki Marx cikke a Daily Tribune 1861. október 11-i számában.¹⁹ Ami a háború katonai vonatkozásait illeti, Marx és Engels már éppen a polgárháború forradalmi jellege folytán is élénk figyelemmel kísérték azokat. Engels érdeklődése egyben a szakértő érdeklődése volt, hiszen ő az 1849-es badeni felkelés óta komoly hadtörténeti tanulmányokat folytatott és most tanácsaival gyakran sietett Marx segítségére.²⁰

Az első összecsapás a két főváros közti területen, Virginia államban történt. Az északi McDowell csapatai a Bull Run folyócskánál ütköztek meg Beauregard és J. Johnston seregével. Mindkét fél tapasztalatlan újoncokat vonultatott fel és bár az ütközet kezdeti sikerek után az északiak számára szőgyenletes vereséggel és futással végződött, a kortársak szerint a délieket legalább annyira dezorganizálta a győzelem, mint ellenfeleiket a vereség.

A Lincoln-kormányzat ekkor a 34 éves George McClellant nevezte ki az északi haderők főparancsnokává. McClellan egyénisége és politikai magatartása a következő időkben rányomta bélyegét a főhadiszíntéren folyó operációkra. A tábornok kitűnő szervezőnek és ügyes taktikusnak bizonyult, reakciós politikai elveit azonban a csatatéren sem adta fel s abban reménykedett, hogy halogató taktikázással, a maga és az ellenfél csapatainak kímélésével addig várakozhatik, amíg Észak és Dél megbékél egymással.²¹

¹⁹ I. m. 3—15. l. A Daily Tribune-ban megjelent Marx-cikkek egyébként kizárólag politikai jellegűek, ezért nem tartoznak e tanulmány keretei közé.

²⁰ I. m. XIII. l. — R. Enmale bevezető tanulmánya.

²¹ McClellant a marxista irodalom egy része — talán éppen Marx bírálata alapján — közönséges áruháznak tartja. A napóleoni pózban tetszelgő, retrográd elveket valló, saját kormányának ellenszegülő karrierista parancsnok valóban az „amerikai Görgey” nevet érdemli. Szükség esetén ugyan tudott harcolni, Cuncator-taktikája azonban katasztrófálisnak bizonyult és a tömegek elégedetlenségét is kihívta. Vö. SZOMIN, N. J.: Polgárháború az Egyesült Államokban, 1861—65. Bp. 1951. — Rövid, vázlatos összefoglalás, amely a Pártfőiskolai Füzetek sorozatban jelent meg.

Amíg McClellan a Potomac-folyó mentén vesztegelt, 1862 elején a nyugati hadszíntéren megszülettek az unionisták első sikerei. A Cincinnati-ban felállított két főhadiszállás parancsnokai, D. C. Buell és H. W. Halleck középszerű hadvezéreknek bizonyultak ugyan, beosztott főtisztjeik azonban tehetséges és energikus tisztek voltak (G. H. Thomas és U. S. Grant). Grant volt az, aki merész előretöréssel elfoglalta a stratégiai kulcspontnak tekinthető Henry és Donelson erődjöket, a védők tizezreit ejtette foglyul és ezzel Tennessee-állam nyugati vidékeit ellenőrzése alá vonta. Az északiak hadműveleteit ekkoriban mindenestre még bizonyos kezdetlegesség jellemezte. A győztes Grantot Shiloh közelében rendkívül kedvezőtlen pozícióban lepte meg az ellenség és Grant csak szerencséjének köszönhetette, hogy hátában a megduzzadt folyóval visszaverhette a támadókat.²²

Ezzel körülbelül egy időben — a kormány határozott parancsára — McClellan is akcióba kezdett a virginiai hadszíntéren. Az ún. „félszigeti hadjárat” (Peninsular War), amelynek célja a déli főváros, Richmond elfoglalása volt, McClellan hosszadalmas taktikázása, gyáva-sággal határos habozása miatt kudarcra végződött. McClellan a York és a James folyók által alkotott keskeny félszigeten szállt partra és nyugatról nyomult Richmond ellen, ugyanakkor pedig McDowell a két főváros (Washington és Richmond) között északról közelítette volna meg Richmndot. A déliek ügyesen védekeztek. A csigalassúsággal közeledő McClellant feltartóztatva Jackson tábornok csapatai a Shenandoah-völgyben megkerülték és visszavonulásra készítették McDowellt, minthogy Washingtont fenyegették, majd minden erejüket McClellan-nal szemben koncentrálták. Az 1862. június 26. és július 1. közti hétnapos ütközetben (Seven Days Battle) McClellan ügyesen operált ugyan és ellenfeleinek nagyobb veszteségeket okozott, célját mégsem tudta, vagy nem akarta elérni, ezért a türelmetlen kormány visszarendelte csapatait a félszigetről.

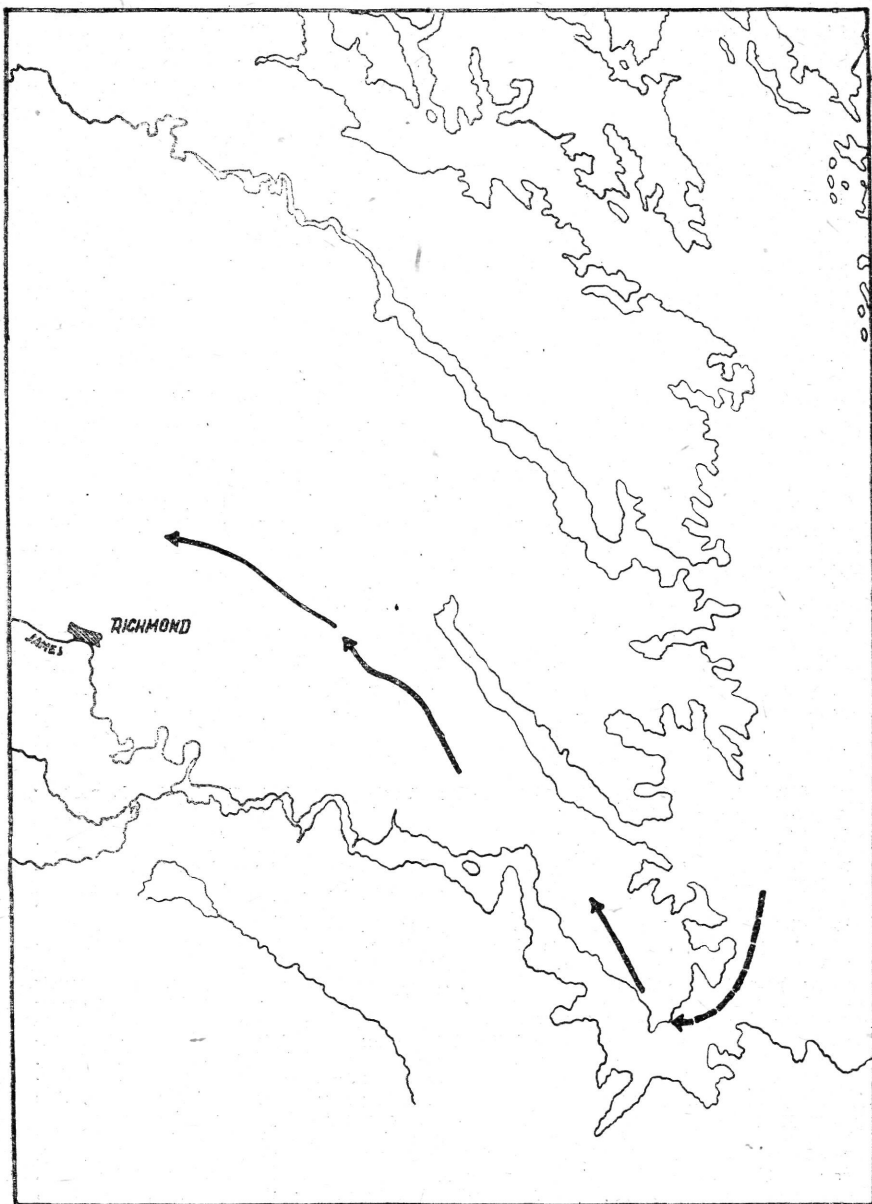
Hogyan látta Marx és Engels a „jelenkori történelem első nagy háborújának”²³ első szakaszát?

A „Die Presse” 1861. október 25-i számában megjelent cikkében („Az észak-amerikai polgárháború”) Marx áttekintette a háború elő-történetét és megállapította, hogy a háborút nem Észak, hanem Dél kezdeményezte. Észak eleinte defenzívában maradt, „hónapokig nyugodtan figyelt, miközben a secesszionisták megszerezték maguknak az Unió erődeit, arzenáljait, hajóépítő műhelyeit... hajóit és fegyverszállítmányait, inzulálták lobogóját és foglyul ejtették csapatait”.²⁴

²² PARKES, *I. m.* 361. l. A shilohi csata előtt a táborozó unionistákat a soraik közé menekülő erdei vadak figyelmeztették az ellenség közeledésére. Grant tábornok a csata kellős közepén érkezett meg távoli szálláshelyéről. A csata a Shiloh-nak nevezett fatemplom körül tombolt, az északiak hátában a megduzzadt Cumberland folyó hömpölygött.

²³ MARX: „Az orleansi hercegek Amerikában”. *New York Daily Tribune* 1861 nov. 6. sz.

²⁴ Uo.

2. McClellan „félszigeti” hadjárata Richmond ellen 1862 nyarán.

Marx részletesen leírta, miként foglalták el erőszakkal a szövetségi kormány Charleston mellett levő erődjét, Fort Sumtert.

Marx érdeklődését persze nem a „casus belli”-t jelentő Fort Sumter-ügy irányította Amerikára. Már 1860. január 11-én ezeket írta egy Engelshez intézett levelében: „Véleményem szerint a legnagyobb dolgok, amelyek ma a világon történnek, egyrészt az amerikai rabszolgák mozgalma... másrészt az oroszországi jobbágyoké”.²⁵ Természetes, hogy Marx, aki ilyen óriási jelentőséget tulajdonított az amerikai eseményeknek és azok várható politikai fejleményeinek, a háború hadieseményeit is előre megfontolt figyelemmel kísérte. 1861. június 9-én kelt levelében írta Engelsnek: „Nagyon köszönöm az Amerikáról szóló levelet. Ha bármiféle fontos dolog történnék (katonailag), mindig írd meg róla véleményedet”.²⁶ Engels terjedelmes levélben válaszolt és véleményét aprólékos részletességgel közölte.²⁷ Úgy vélte, hogy Washingtont egyelőre nem fenyegeti veszély, bár a stratégiailag fontos Harper's Ferry megszállása bázist jelent a konföderáltak számára egy esetleges későbbi (Maryland és Pennsylvania elleni) offenzíva szempontjából. Harper's Ferry birtoklása az unionistákat megakadályozza a létfontosságú Potomac-vonal teljes ellenőrzésében ezen az érzékeny ponton. Washington megtartása sikert jelent az Unió számára, amely a politikailag nagy jelentőségű várossal együtt Delaware és Maryland államokat is birtokolhatja.

Bull Run (vagy Manassas) előestéjén Marx segítséget kért Engels-től. „Kérlek, írd meg *azonnal*, mit gondolsz a virginiai (katonai) eseményekről... Fenyegetik-e még Washingtont? Gondolod, hogy a déliek Manassas Junction-nál (= Manassas vasúti elágazás) offenzív helyzetet foglalnak el?...”²⁸ Engels két nap múlva adott válaszában megjósolta, hogy az északiak alkalmasint vereséget szenvednek és „ha

²⁵ *Briefwechsel*, Berlin 1949, Dietz Verlag, II. köt. 554. l. „Nach meiner Ansicht ist das Grösste, was jetzt in der Welt vorgeht, einerseits die amerikanische Sklavenbewegung... andererseits die Sklavenbewegung in Russland.“

²⁶ Ugyanebben a levélben Marx jogos gyanakvással ír az 1849-es mexikói háború veteránjának, a 76 éves Scott tábornoknak főparancsnokká történt kinevezéséről: „Nach dem Bild, das ich mir von General Scott — jetzt zudem 76 Jahre alt — aus dem mexikanischen Krieg (sieh Ripley) gemacht, erwarte ich die grössten blunders von ihm, falls der alte Esel nicht von andern kontrolliert wird. Vor allem Langsamkeit und Entschlossenigkeit.“ *Briefwechsel*, III. 31. l. — Scott 1861 végén vissza is vonult a felelős posztról.

²⁷ Engels részletesen elemzi az erőviszonyokat Észak és Dél népszerűségének alapján. Mivel ekkoriban aligha volt ember, aki tisztában lett volna a konföderált parancsnokok tehetségével és az északi generálisok tehetetlenségével, továbbá azzal a ténnyel, hogy a háború kezdetén a déliek képzettebb harcosokkal indultak a csataterre, Engels optimisztikusan szemléli a háború kilátásait. A déli katonákról alkotott véleménye határozottan negatív, valóságos orgyilkosoknak tartja őket. „Was das Verhältnis Mann gegen Mann betrifft, so ist keine Frage, dass die Leute des Nordens denen des Südens physisch und moralisch bedeutend überlegen sind. Die Rauflust des Southerners ist bedeutend mit feiger Meuchelmörderei gemischt. Jeder geht bewaffnet, aber nur, um beim Streit seinen Gegner eher niedermachen zu können als dieser den Angriff erwartet. Das ist durchschnittl...” (A levél többi része hiányzik). Lásd: *Briefwechsel*, III. köt. 33—35. l.

²⁸ *Briefwechsel*, III. 35—36. l. Marx Engelsnek 1861 július 1-én.

az északiak első nagy támadását határozottan visszaverik, nem lehet megmondani, mi történik majd...²⁹ A virginiai háború elsősorban vasúti csomópontokért folytatott háború — tette hozzá. Engels bírálta a nehézkes északi hadvezetőséget. „...két dolgot csinálnak rosszul északon: 1. A frissen kiképzett és rendkívül mozgékony csapatokat egyáltalában nem hozzák előre, hanem a harctértől négy vagy ötszáz mérföldre tétlenül hagyják, pedig a Potomacnál felbecsülhetetlen szolgálatot tehetnének — és 2. a derék öreg Scottnak úgy látszik megint hatalmas bekerítési tervei vannak, ami csupán erőinek hatalmas szétforgácsolását eredményezi majd —, hogy ez mennyiben vezet vereségekhez, nem tudható, tekintve a Dél gyenge szervezését és ismeretlen hőseit.”³⁰

1862 tavaszáig Marx és Engels nem említették a polgárháború hadieseményeit. Érdeklődésüket ekkoriban a nevezetes „Trent-ügy” kötötte le, amely a rabszolgatartókkal rokonszenvező Palmerston-kormányt, kis híján intervencióra készítette. 1862 március 26-án és 27-én azonban Marxnak két részből álló kimerítő tanulmánya jelent meg a „Presse” hasábjain.³¹

Ebben a kitűnően megírt, logikus felépítésű tanulmányban Marx ismét az olvasók emlékezetébe idézte az amerikai polgárháború politikai és katonai történetét a háború kitörésétől 1862 tavaszáig. Cikke ezekkel a szavakkal kezdődött: „Akármilyen szempontból szemlélje is az ember, az amerikai polgárháború a hadtörténelemben példa nélkül álló látványt nyújt. A vitatott terület óriási kiterjedése, a hadművelési vonalak messzire terjedő frontja, az ellenséges hadak számbeli ereje — amely hadseregek létrehozása aligha támaszkodhatott a régi szervezési bázisra; ezeknek a hadseregeknek mesés költségei; vezetésük módja és az általános taktikai és stratégiai elvek, amelyeknek megfelelően a háborút irányítják — mind újnak tűnnek az európai megfigyelő szemében.”³² Marx megismételte, milyen vonakodva lépett Észak a küzdőtérre, majd így folytatta: „Észak politikája az volt, hogy kezdetben valamennyi döntő fontosságú ponton defenzívában marad, a kisebb hadműveletek idején megszervezi erőit és döntő ütközet kockáztatása nélkül kiképzti azokat”, majd leszámolva a belső ellenséggel, meghódítja a határállamokat, valamint Észak-Karolinát.

Marx ezután részletesen leírta a Bull Run-i vereséget, megjegyvezvén azonban, hogy 1792 és 1795 között a francia forradalom csapatai is gyakran vereséget szenvedtek, mégis ugyanezek győztek Jemappes és Fleurus, Moutenotte, Castiglione és Rivoli harcmezőin. „A Manassast (azaz Bull Runt) követő hathónapos szünetet — folytatta Marx — az északiak jobban kihasználták.” A hosszú fegyvernyugvás ideje alatt

²⁹ *Briefwechsel*, III. 38–39. l. 1861 július 3.

³⁰ A következtetés zárószavai az eredetiben: „... in wieweit dies zu Niedergelagen führen kann, bei der Bummelwirtschaft und den unbekanntenen Helden des Südens nicht zu bestimmen.” *Briefwechsel* III, 39. l.

³¹ *Idézte* MARX–ENGELS: *The American Civil War* 164–177. l. után.

³² *Uo.* 164. l.

Északon lázasan folyt a kiképzés, főként a használható tisztikar megszervezése. A teljesen tapasztalatlan katonák harcképessé tételében az 1848—1849-es emigráció edzett forradalmárai fontos szerepet játszottak. A hegyvidéken folytatott csatározásokban kezítésára nemigen került sor — mutatott rá a továbbiakban —, a csetepatékat puskával és viszonylag távolról vívták, innen a csekély veszteség.³³ A hegyvidéki háborúban a déliek ugyanazt a hibát követték el, mint amelyről az északi tervek fogyatékossága kapcsán Engels-szel leveleztél: egy 300 mérföldes szakaszon forgácsolták szét erőiket, ahelyett, hogy erős, központi fekvésű tábort létesítettek volna. Ilyen erőösszpontosítással Kentucky állam a szecesszió birtokában maradhatott volna.

Az északiak a hegyvidéki hadjárat alkalmával energikusan jártak el — folytatta gondolatmenetét Marx. Egymás után számolták fel a velük szembenálló három déli hadtestet. Mill Springnél a déliek a Cumberland folyó északi partján, tehát az ellenséges oldalon sáncolták el magukat. Az ilyen hídfőállás azonban csak akkor célravezető, ha az elsáncolt csapatok hátában használható híd van. Mill Spring-nél nem volt ilyen híd, a déliek vereségét tehát szükségképpen kapitulációnak kellett volna követnie, a megvert szecesszionisták így is csak poggyászuk, tüzérségük és készleteik hátrahagyásával menekülhettek. Marx ezután részletesen ismertette Fort Henry és Fort Donelson elfoglalásának körülményeit. Ezekben a harcokban páncélos folyami ágyúnaszádok is részt vettek.

A közlemény befejező részében Marx — minden bizonnyal az Engels-szel folytatott levelezés alapján — a polgárháború eseményeinek és perspektíváinak szinte látnoki erejű elemzését nyújtotta. Mindenekelőtt ismertette a Fort Donelson eleste utáni eseményeket és rámutatott a déliek térveszteségeire. Dicsérte Halleck és Grant energikus irányítását, amelyet az 1859-es lombardiai háború Magenta és Solferino közti tétlen időszakával hasonlított össze és ezzel voltaképpen McClellant bírálta. Missouri és Kentucky államok meghódítása után „a hadszíntér olyannyira összehúzódott, hogy a különféle hadtestek bizonyos mértékig az egész hadműveleti vonalon együtt tudnak működni és közös eredmények eléréséért dolgozhatnak. Más szavakkal, a háború most először vett fel *stratégiai* jelleget...”³⁴ Nashville, a fontos csomópont elfoglalásáig — folytatta Marx — a Kentuckyban és a Potomac folyó mentén operáló hadak koncentrált stratégiai együttműködése aligha volt lehetséges. Ugyanazon a frontvonalon álltak ugyan, hadművelési vonalaik azonban teljességgel különböztek.

Marx figyelmeztette az északi generálisokat, hogy megváltozott az addigi helyzet. Most már az ő feladatuk, hogy megtalálják a „gyapot-államok Achilles-sarkát”. (Mint tudjuk, ez csak jóval később történt

³³ Ez természetesen csupán a háború első szakaszára volt érvényes. A későbbi ütközetek annál véresebbeknek bizonyultak.

³⁴ Marx kiemelése.

meg.) Itt tért rá Marx az Anaconda-terv lesújtó, de teljesen jogos bírálatára.³⁵

„A McClellan által befolyásolt amerikai újságok — írta — nagygyúként alkalmazzák az „anaconda” felgöngyölés elméletét. Eszerint hadseregek hatalmas vonala tekerőzik a lázadók köré, fokozatosan összeszorítják gyűrűiket és végül megfojtják az ellenséget. Ez pusztá gyermekség, nem más, mint az úgynevezett „kordonrendszer” újbóli alkalmazása, amelyet 1770 táján Ausztriában agyaltak ki és amelyet 1792-től 1797-ig nagy konokssággal és oly állandó kudarcokkal alkalmaztak a franciák ellen. Jemappes-nál, Fleurus-nél és főként Moutenottnál, Millesimo-nál, Dego-nál, Castiglione-nál és Rivoli-nál ez a rendszer halálos csapást szenvedett. A franciák kettévágták az »anacondát«, minthogy azon a ponton támadtak, ahol túlerővel koncentrálnhattak. Az »anaconda« gyűrűit azután egyenként vagdalták darabokra.

Marx azonban nem elégedett meg a bírálattal. Ő maga kereste meg az ellenség „Achilles-sarkát”, amikor a továbbiakban arról írt, hogy „a népes és többé-kevésbé centralizált államokban mindig van egy központ, amelynek az ellenség által történt elfoglalása megtörheti a nemzeti ellenállást. Ragyogó példa erre Párizs. A rabszolgatartó államoknak azonban nincs ilyen központjuk. Ritka népességűek, kevés nagyvárosuk van és ezek mind a tengerparton helyezkednek el. Ennélfogva felvetődik a kérdés: létezik-e hát olyan katonai súlypont, amelynek elfoglalásával megtörik ellenállásuk gerince, vagy pedig olyanok-e (a gyapotállamok), mint amilyen Oroszország volt még 1812-ben, amelyet csak akkor lehetett volna meghódítani, ha minden egyes falvat és minden darab földet elfoglalnak, tehát egyezővel: az egész perifériát megszállják. Vessünk egy pillantást Secessia³⁶ földrajzi alakzatára — folytatta Marx, aki a Konfederáció földrajzi helyzetének elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy „az *egyedüli* útvonal, amely Tennessee-nek az Unió által történt tökéletes meghódítása után összeköti a rabszolgatartó államok két részét, Georgián vezet keresztül. Ez azt bizonyítja, hogy *Georgia jelenti Secessia kulcsát*.”³⁷ Georgia elvesztésével a Konfederáció két részre szakad, amelyek mindegyike mindennemű összeköttetést elveszít a másikával” — fejezi be Marx a nagyszerű gondolatot, amely valóságos „Kunststück”, hiszen 1862 márciusában, csaknem három évvel Sherman tábornok nevezetes hadjárata előtt született meg és három évvel a döntő fontosságú hadjárat előtt feltárta Dél meghódításának egyedül lehetséges stratégiai alapelvét a bécsi filiszter-olvasóközönség előtt.

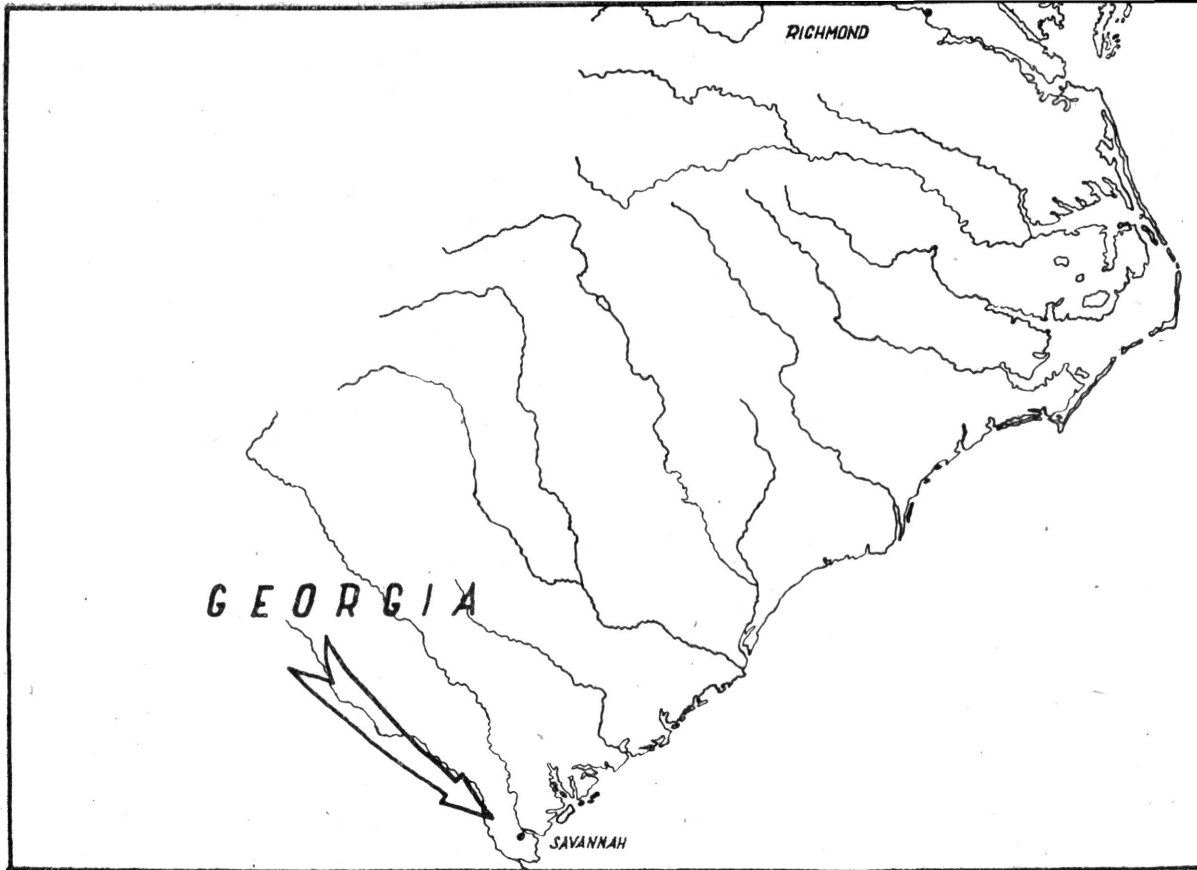
Marx ezután még elemezte a georgiai hadjárat kilátásait és határozottan kifejtette véleményét a Richmond körüli lavírozásokról: „A Potomac *nem*”³⁸ a hadszíntér legfontosabb pozíciója. Richmond bevé-

³⁵ I. m. 174—175. l.

³⁶ Secessia = a szakadár déli államok gúnyosan mesterkéltnéve.

³⁷ Marx kiemelése.

³⁸ Marx kiemelése.

3. Georgia, a déli államok kulesa.

tele és a Potomac-hadsereg további, déli előnyomulása — amely nehéz lenne, minthogy az előrenyomulás vonalát számos folyó szeli keresztül — óriási morális hatást keltene. Tisztán katonai szempontból (azonban) *semmit*³⁹ sem döntene el.”

„Ha ennek ellenkezője történik — fejezte be Marx —, és az »anaconda«-tervet követik, akkor minden egyes helyen, sőt még a Potomacnál elért sikerek ellenére is vég nélkül elhúzódhatik a háború, az anyagi és ezzel együtt a diplomáciai nehézségek (pedig) új lehetőségeket tárnak fel.

Körülbelül ez is történt. 1864 utolsó néhány hónapjáig — mintha mi sem történt volna — az északiaknak ugyanannyi kilátásuk volt a győzelemre, mint Bull Run előtt. Az itt ismertetett fejtegetés kétségkívül a polgárháború stratégiájáról alkotott marxi vélemény legzseniálisabb darabja.

*

Grant tábornok — a jövő embere — nyugati győzelmeivel körülbelül egidőben az északiak flottája Farragut admirális parancsnoksága alatt 1862 tavaszán a Mexikói öbölbe hatolt és huszáros bravúrral elfoglalta New Orleans kikötőjét, amelyet a Konfederáció bevehetetlennek tartott erődökkel védett. A Mississippi vonala a jól védhető Vicksburg kivételével az északiak kezére jutott. A déliek még egy éven át tartották ezt a fontos kulcsponthot.⁴⁰

New Orleans bukása súlyos csapást mért a Konfederációra. Az angol uralkodó osztályok lapjai sajnálkozásukat fejezték ki a váratlan esemény felett és rosszul lelezték csalódásukat Marx a „Presse” 1862. május 20-i számában állította pellengérré.⁴¹ Részletesen ismertette a New Orleans körül lezajlott harcokat a május 30-i cikk is.⁴² Marx ugyanitt szigorú bírálatban részesítette McClellan hadvezetési módszereit. Kritikája tömör és kegyetlen, de a tényeknek mindenben megfelel, ami a korabeli hírközlést és a kortárs szubjektívizmusát tekintve, hatalmas dolog. „McClellan visszavonhatatlanul bebizonyította — írta —, hogy katonailag inkompetens, a kedvező körülmények emeltek vezető és felelős pozícióba és aki nem azért hadakozik, hogy megverje az ellenséget, hanem inkább azért, hogy őt ne verje meg az ellenség és így eljuttassa önnön bitorolt nagyságát. Úgy viselkedik, mint az ún. »manőverező tábornokok«, akik a taktikai döntések gondos kerülését azzal mentegetik, hogy stratégiai felgöngyölítéssel kény-

³⁹ Marx kiemelése.

⁴⁰ A polgárháború népszerű eseménytörténetét a már említett PARKES (I. m. XVII. fejezet, 349—374. l.) munkáján kívül részletesen tárgyalja J. G. RANDALL „The Civil War and Reconstruction” c. könyve, amely még 1937-ben jelent meg. Részletesebben ír a polgárháború összefonódó katonai és politikai eseményeiről B. P. THOMAS szép egykötetes Lincoln-életrajzában. (New York 1952.) Elavult, eseménytörténeti szempontból mégis gazdag ELSON „History of the United States” c. műve, amelynek átdolgozott kiadása 1949-ben jelent meg.

⁴¹ „Az angol sajtó és New Orleans eleste. MARX—ENGELS: The Civil War in the United States, 180—183. l.

⁴² „Az amerikai hadszíntér helyzete”, I. m. 185—190. l.

szerítették az ellenséget pozícióinak feladására. A konfederáltak mindig megmenekülnek előle (McClellan elől), mert a döntő pillanatban sohasem támadja meg őket... Sohasem viseltek még háborút ilyen nyomorúságos módon" — fejezte be Marx, aki McClellan bírálata augusztus 9-i cikkében is kitért.⁴³

A déliek első nagy ellentámadására — amely az Antietam folyónál omlott össze — Marx november 10-i cikkében reagált.⁴⁴ Marx ekkorra már olyan kedvezőtlen fényben látta McClellant, hogy érdemében nem is tette bírálat tárgyává a tábornok viselkedését, amely különös, komplex egyéniséget tükröz.⁴⁵ Ebben a cikkben emlékezik meg Marx az északi szolgálatban álló Ericson mérnök páncélos hajóiról, amelyek közül ekkor már négyet vízre bocsátottak. Ezek a páncélozott monitorok változtatták meg a tengeri hadviselést, szorították ki a régi fahajókat.

„McClellan elbocsátása” című cikkében⁴⁶ Marx érdekes módon elemzte McClellan bukásának körülményeit és megemlíttette, hogy a nagyravágyó tábornok nem járt messze a nyílt lázadástól és a katonai diktatúra kikiáltásától.⁴⁷ Mindenesetre ellenszegült a vezérkar utasításainak, amelyek a megvert Lee üldözését parancsolták. Ehelyett felszerelést, friss csapatokat követelt. Marx rosszállón említette, hogy McClellan sohasem ment a csatatér közelébe, ezzel szemben értette a módját, miként rejtse közepszerűségét a komolyság, a hallgatagság és a méltóságteljes zárkózottság maszkja mögé.

Egy, az angol semlegességről készített cikke után (1862. december 4.) Marx nem írt többé Amerikáról a „Presse” számára. Rendkívül sajnálatos, hogy írásai túlságosan megdöbbenették a bécsi kispolgárokat, hiszen a polgárháború 1862 utáni eseményeiről alkotott véleményét ezután már csak az Engels-szel folytatott levelezés egyes töredékeiből rekonstruálhatjuk.

*

A Briefwechsel amerikai vonatkozású töredékei — bár Engels számos tanulmány-jellegű hadászati elemzését tartalmazták — csupán kaleidoszkopikus képet nyújtanak a polgárháború további menetéről. Nem tartjuk feladatunknak, hogy a polgárháború eseménytörténetét

⁴³ „Az amerikai ügyek kritikája”, *I. m.* 198—201. l.

⁴⁴ „Az észak-amerikai helyzet”, *I. m.* 206—210. l.

⁴⁵ Lee serege veszedelmesen tört előre az északiak politikai centrumai felé és Washingtont jobb kéz felől (keletről) hagyva Pennsylvania határára érkezett. McClellan nála szokatlan gyorsasággal csapott le Lee-re, akinek haditervei véletlen folytán az északiak kezébe kerültek. A déliek súlyos vereséget szenvedtek, McClellan tehát megtehetné volna, hogy könnyen megsemmisíti az ellenséget, ehelyett hagyta, hogy elvonuljanak. Lincoln ekkor elhatározta, hogy ha a visszavonuló Lee ismét McClellan és Richmond közé kerül, elmozdítja helyéről az amerikai Cunctatort. Ez meg is történt.

⁴⁶ Megjelent a „Presse” 1862 november 29-i számában; *I. m.* 210—214 l.

⁴⁷ McClellan elbocsátásakor a tisztikar egy része egy Washington elleni felvonulásról suttogott. A katonai „coup d'état” mégsem következett be, a „Kis Napóleon” zokszó nélkül vonult vissza a közéletbe és az 1864-es választásokon elnökjelöltként lépett fel. Katonai kudarca, a tömegek forradalmi hangulata minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy súlyos vereséget szenvedett Lincolnnal szemben, akit másodsor is elnökké választottak.

az egyes mozzanatok fontosságának megfelelően figyelemmel kísérjük, vizsgálatunk tehát a továbbiakban is Marx és Engels írásaihoz igazodik.

Marx 1862. március 3-án írott levelében McClellanról írt⁴⁸ és megjegyezte, hogy amíg a „Kis Napóleon” vezérkari főnök volt, nemcsak a Potomac-folyónál akadályozta meg a hadműveletek energikus vitelet, hanem *valamennyi* hadszíntéren, különösen nyugaton, ahol közvetlen közbelépéssel bénította meg az ellenség szétzúzását.⁴⁹ Védősáryai alatt tartott McClellan áruló tiszteket is, akiket később letartóztattak.

1862. április 28-án Marx segítséget kért Engelstől egy „Presse”-cikkhez. „*Was die Kerls jetzt besonders interressiert, ist Amerika*” — írta.⁵⁰ A „Kerls”-szó az osztrák olvasóközönséget jelölheti. Marx adatokat kért Engelstől a Corinth melletti csatáról, és azt írta, hogy amennyiben lehetséges, még a hét folyamán szeretné megkapni az anyagot. Engels május 5-i keltezéssel kerek kis hadászati tanulmányt küldött Manchesterből az egyébként nem túlságosan jelentős, bár nem érdektelen ütközetről.⁵¹ Levelében megállapította, hogy a Corinth melletti csata a hatalmas, jól megvívott modern ütközetek sorába tartozik, ahol a szembenálló erők körülbelül egyformák voltak. A Corinth-i csatát a napóleoni háborúk és az 1859-es lombardiai hadjárat nagy ütközeteihez (Eylau, Wagram, Lützen, Bautzen, Borodino, Magenta, Solferino) hasonlítja. „A csata lassan hamvad el, amint Clausewitz mondja, akár a nedves puskapor, mindkét felet kifárasztja és a végén a győztes oldal által nyert *pozitív* előnyök inkább morális, semmint materiális természetűek.”⁵² A pillanatnyi előny — folytatta Engels —, amelyhez Beauregard, a déliek parancsnoka vasárnap jutott, sokkal intenzívebb és nagyobb volt, mint amelyet Grant és Buell hétfőn nyertek. A trofeák zöme a konfederáltaknak jutott, noha végül is megverték és visszavonulásra kényszerítették őket. Ennyit a taktikai szempontokról. A stratégiaiak — fejtegette tovább Engels — abban álltak, hogy a déli Beauregard valamennyi csapattestét egy helyre koncentrálták és egyenként akart végezni az előrenyomuló északi divíziókkal. Ez nem járt sikerrel és katonáit visszaverték. Az északiak veresége esetén Tennessee elveszett volna az Unió számára, így azonban kezükben tartják ezt a fontos határállamot.⁵³ A továbbiakban Engels a nyugati hadszíntér várható eseményeit analizálja. Ugyanebben az írásában a virginiai és a hegyvidéki hadszínterek elemzése is helyet kapott.

1862. május 12-én Engels rövid levelében⁵⁴ helyteleníti az északiak

⁴⁸ *Briefwechsel*, III. 68. 1.

⁴⁹ *Uo.*

⁵⁰ *Briefwechsel*, III. 77. 1.

⁵¹ *Briefwechsel*, III. 80–82. 1.

⁵² Az eredetiben: „Die Schlacht brennt, wie Clausewitz sagt, wie nasse Pulver langsam ab, erschöpft beide Teile, und am Ende sind die *positiv* erkämpften Vorteile der siegenden Seite mehr moralischer als materiellen Natur.“

⁵³ *Uo.*

⁵⁴ *Briefwechsel*, III. 84. 1.

lankadságát és ostobaságát.⁵⁵ A háborúnak ebben a kilátástalan, sötét szakaszában szinte kétségbeesetten kiáltott fel: „Hol van hát bárhol is forradalmi energia a nép között?”⁵⁶ Úgy tűnik, mintha az északiak egyenesen kedvüket lelnék a sorozatos kudarcokban. Május 23-án ismét Engels az, aki a pillanatnyi hadihelyzetről ír.⁵⁷ A levélben — ki tudja hányadszor — ismét McClellan tehetetlensége a főtéma. Az ellenség mindig megmenekszik McClellan elől — bosszankodott Engels. „So ist noch nie ein Krieg geführt worden, dafür bekommt er dann auch sein Dankvotum” — írta Marxhoz hasonló gondolatmenettel a „Kis Napóleon” túnya hadmozdulatairól. New Orleans elfoglalása örömmel töltötte el Engelst, a virginiai konfederált sereg szétverése esetén azonban hosszas guerilla-harcoktól tartott. (Erre nem került sor.) Elégedetlenül állapította meg Engels, hogy a határállamokban forradalmi hévvel vívott guerilla-harcok helyett semmi sem történik.⁵⁸

A tudományos szocializmus két nagy gondolkodója a háborúnak ebben a szélcsendes szakaszában az eseményeknek leginkább csak politikai aspektusairól leveleztek. Engels 1862. június 4-én az erőcsoportosítás új fejleményeiről tájékoztatta Marxt,⁵⁹ ugyanitt helytelenítette, hogy az északiak felfüggesztették a sorozást. Erről írt július 30-án is⁶⁰ és hozzátette, hogy mindez éppen akkor történik, amikor a déliek elrendelték a 18–35 évesek mozgósítását. A Washington és a hadsereg közti ellentétokről úgy vélte, hogy Stanton hadügyi államtitkár szétaprózza az erőket, így próbálja szándékosan előidézni McClellan bukását.⁶¹ A vereségek nem rázzák fel a „jenkiket”, ellenkezőleg, még lomhábbakká teszik őket. Az északi politika és hadvezetés tehetetlensége, belső marakodásai láttán Engels úgy gondolta, hogy az Unió számára „it is all up” (mindennek vége).⁶² Engels ekkor már látta, hogy a déliek „egészen nagyszerűen” harcolnak,⁶³ sőt offenzívába mennek át. Ha Missouri állam és a „vadnyugat” a konfederáció kezére kerül, „Észak csomagolhat”.⁶⁴

Marx még ezekben a zavaros, komor órákban sem vesztette el optimizmusát. „Nem osztom egészen véleményedet az amerikai polgárháborúról” — válaszolta harcostársának.⁶⁵ „Nem hiszem, hogy all is up.” Az eddigi kudarcok okát — fejtegette Marx — az északi szervező-

⁵⁵ „Schlaffheit und Stumpfheit”. Uo.

⁵⁶ „Wo ist da revolutionäre Energie irgendwo im Volk” Uo.

⁵⁷ Briefwechsel, III. 86–88. l.

⁵⁸ „... aber hier geschieht gar nichts”. Uo. 87. l.

⁵⁹ Briefwechsel, III. 91–92. l. — Engels részletes számadatokat közöl az egyes csapattek létszámáról.

⁶⁰ Briefwechsel, III. 98–99. l.

⁶¹ „... die Kräfte im Interesse der Absetzung McClellans zu zersplittern.” Uo. 98. l.

⁶² Uo. 99. l.

⁶³ „Dabei schlagen sie ganz famos...” Uo.

⁶⁴ „Kriegen sie Missouri, so kriegen sie auch die territories, und dann kann der Norden einpacken”. Uo. „Territories” = az államra még nem szervezett nyugati területek.

⁶⁵ Deine Ansichten über den American civil war war teile ich nicht ganz.” Levele Engelshez 1826 augusztus 7-én. Briefwechsel, III. 111. l.

képesség hiányaiban, a forradalmi háború viselésétől való vonakodásban kell keresni. A déliek a végén mégis alulmaradnak.⁶⁶

Egy hónappal később Engels már a második Bull Run-i csatáról számolt be Marxnak.⁶⁷ Ez az ütközet ismét a déliek győzelmét eredményezte, akik azonban elmulasztották az általános frontális támadást, ezért megint csak morális eredményekkel kellett beérniük „... a federáltak⁶⁸ győzhetnének, ha tábornokaik nem lennének olyan átkozottul ostobák⁶⁹ — állapította meg haragosan Engels, aki az új északi parancsnokot, Pope-ot még McClellan-nél is tehetetlenebbnek tartotta. Boszszantó — fejezte be gondolatmenetét Engels —, hogy az északiak ügyetlensége folytán a „déli fickók” valóságos hősöknek tűnnek a közvélemény szemében.

Marx optimizmusa azonban megingathatatlanak bizonyult. „Ami a jenkiket illeti — válaszolta erre a levélre —, továbbra is fenntartom még előző véleményem, hogy Észak végül is győzedelmeskedik.”⁷⁰ „Az a mód, ahogyan Észak hadat visel, nem más, mint amit egy burzsoá köztársaságtól várni lehet, ahol a család olyan régen uralkodik.”⁷¹ A déli oligarchia könnyebb helyzetben van, mert amíg a termelőmunkát a négerekre hagyja, négymillió „fehér lumpenproletárt” („white trash”) állíthat csatasorba, akik foglalkozásukra nézve született kalandorok — írja ugyanott.

Egy nappal az első nagy déli ellenoffenzíva összeomlása előtt Engels már ismét bízott abban, hogy Észak valahogyan mégis talpra áll.⁷² Az északiak Antietam-i győzelme után Marx ismét a határállamok stratégiai fontosságát és a virginiai hadjárat energikus folytatásának lehetőségeit taglalta.⁷³ A Maryland államban aratott Antietam-i győzelemről Engelsnek is az volt a véleménye, hogy a déliek veresége lélektani szempontból óriási jelentőségű,⁷⁴ ekkor azonban még úgy vélte, hogy a franciaországi 1792—93-as „levée en masse”-hoz hasonló népmozgalom az északi államokban aligha várható, a választásokon pedig alkalmasint a demokraták kerekednek felül Lincolnnal szemben, minek következtében az új kormányzat ellenforradalmat jelent majd, mert a déli önállóságot elismerő „rothadt békéhez” vezet.⁷⁵ Engels

⁶⁶ Uo. 111—112. l.

⁶⁷ 1862 szeptember 9. *Briefwechsel*, III. 122. l.

⁶⁸ Federáltak = a szövetségi csapatok, vagyis az északiak és nem a konfederáltak, azaz a déliek.

⁶⁹ „... wenn ihr Generale nicht so blutig dumm wären.“ Uo.

⁷⁰ 1862 szeptember 10-i levele. *Briefwechsel*, III. 123. l. „Was die Yankees angeht, so bin ich sicher nach wie vor der Ansicht, dass der Norden schliesslich siegt.“

⁷¹ Az eredetiben: „Die Art, wie der Norden Krieg führt, nicht anders zu erwarten von einer bürgerlichen Republik, wo der Schwindel so lange souverän gethront.“ Uo. 123. l. — Célzás az újgazdagok, a hadiszállítók és a sorozóirodák visszaéléseire.

⁷² 1862 október 16. *Briefwechsel*, III. 125. l. — A levél az Antietam-i csata előestéjén íródott.

⁷³ 1862 október 29. *Briefwechsel*, III. 126—127. l.

⁷⁴ 1862 november 5. *Briefwechsel*, III. 129. l.

⁷⁵ Uo.

súlyosan bírálta azt a népet, amely „ilyen óriási kérdésben engedi, hogy folyamatosan páholja saját lakosságának negyedrésze és amely 18 hónapi hadakozás után nem ért el mást, mint azt felfedezést, hogy valamennyi tábornoka számár és minden polgári hivatalnok gazember és áruló.”⁷⁶

Engels 1862. december 30-i és Marx 1863. január 2-i levelei⁷⁷ az északiak Fredericksburg-i katasztrófájával foglalkoztak. Az északi hadsereg új parancsnoka, Burnside tábornok 1862. december 13–15-én a bevehetetlen állásokban védekező déliek ellen hajszolta csapatait, amelyek tömör formációban, haláltmegvető bátorsággal rohamoztak, de véres fejvel kellett visszavonulniuk. A szörnyű mészárlás Burnside bukásához vezetett, utóda, Hooker pedig az 1863 májusában elszenvetett Chancellorsville-i kudarc miatt távozott a parancsnoki posztról.

Engels sem Burnside, sem Hooker szerepléséhez nem fűzött vérmes reményeket. 1863. február 17-én még sötéten látta a polgárháború kilátásait.⁷⁸ A háború fordulópontját jelentő Gettysburg-i csata előtt egy hónappal azonban már legalább Grantot dicsérhette.⁷⁹ Vicksburg elestét valószínűnek tartotta, a fontos város eleste hosszú ostrom után be is következett. Magát az elkeseredett második déli ellentámadást, amely Gettysburg-nél omlott össze, Marx már „*tökéletes coup de désespoir*”-nak, „kétségbeesett lépésnek” tartotta. Bár ekkoriban már ritkán találkozunk a két klasszikus írásaiban egyes csaták elemzésével, Marx kivételes éleslátással azt is megjósolta, hogy a háború még hosszabb ideig elhúzódhatik és ez az európai érdekek szempontjából rendkívül kívánatos is.⁸⁰

Engels válasza nem ismeretes, 1863. augusztus 15-én Marx volt az, aki újból visszatért a polgárháború témájára.⁸¹ Ebben a levelében azt írta Engelsnek, hogy az Unió számára fontos lenne a déliek kezén maradt kikötők, Charleston, Mobile, stb. elfoglalása, hiszen bármikor összeütközésbe kerülhetnek Boustrapával (III. Napóleonnal).⁸² A mexikói intervenció miatt ekkor még fennállott az a lehetőség, hogy Franciaország elismeri a déli konfederációt és belép a háborúba.

Csaknem egy évnek kellett eltelnie a háború fordulópontját jelentő 1863. év nyara óta, hogy Marx és Engels újra megemlítsék az amerikai polgárháborút. (Ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy tanulmányunk számára Marx és Engels megjegyzései az elsődleges fontosságúak, amíg

⁷⁶ „... nach 18 Monaten Krieg weiter nicht erreicht hat als die Entdeckung, dass alle seine Generale Esel und seine Zivilbeamten Spitzbuben und Verräter sind.” *Uo.*

⁷⁷ Briefwechsel, III. 137. 138. l.

⁷⁸ „Im Yankeeland sieht's faul aus.” — írta Marxnak. *Briefwechsel*, III. 154. l.

⁷⁹ „In Amerika geht's schön her.” *Briefwechsel*, III. 173. l.

⁸⁰ Az „*europäischen Interesse*” kifejezés [a kiemelés Marxtól származik] nyilvánvalóan az európai proletariatus érdekeit jelenti. Marx levele Engelshez 1863 július 6-án. *Briefwechsel*, III. 178. l.

⁸¹ *Briefwechsel*, III. 183. l.

⁸² Boustrapa — III. Napóleon egyik gúnyneve. A „parvenu” császár három városáról kapta a komikus hangzású nevet, arról a három városról, ahol államcsínyt kísérelt meg. (Boulogne, Strassbourg, Paris.)

a háború eseménytörténetét csupán aránytalanul, csonkán, inkább illusztrációképpen vázoljuk.) A hosszú hallgatás oka nem ismeretes, kétségtelen azonban, hogy ebben az időben a Marx—Engels-levelezés is hézagossabbá vált. Tény, hogy amikor 1864. május 26-án Marx ismét megemlítette az amerikai eseményeket, Grant tábornok, az Egyesült Államok jövődő kétszeres elnöke már a Potomac-hadsereg parancsnoka volt, utóda, W. T. Sherman tábornok pedig megkezdte külön tanulmányt érdemlő és Marx által már 1862-ben javasolt hadjáratát a „szecesszió kulcsa”, Georgia ellen. 1864 májusában Grant is megindult Virginia ellen és három kemény csata után ugyanoda jutott, ahol McClellan állt két évvel azelőtt. Bár Grant csapatai kétszeres túlerőben voltak Lee-vel szemben, az elért eredmény nem állt arányban a veszteségekkel. Grant rövid idő alatt hatvanezer halottat és sebesültet veszített és az északi közvéleményben e szörnyűség hatása alatt defetista hangok hallatszottak.⁸³ „Mit szólna Grant hadműveleteihez?” — kérdezte aggódva Marx angol nyelven,⁸⁴ majd hozzáfűzte, hogy a konzervatív Times természetesen a déliekkel szimpatizál. Marx aggódott, ugyanakkor azonban bízott Grant tehetségében: „... *but I think that fellow knows what he is about*” (de úgy gondolom, hogy ez a fickó tudja, mit csinál) — vetette oda levele végén. Engels négy nappal később válaszolt,⁸⁵ ő is érezte, hogy a háború döntő szakaszába lépett, ugyanakkor azonban tisztában volt az offenzíva nehézségeivel. A kedvező hírek az idő múlásával szaporodtak. Ha drága áron is, Grant mégis előrenyomult. „Az amerikai hírek jóknak tűnnek számomra” — írta Marx 1864. június 7-én.⁸⁶ Engels nem fukarkodott a dicsérettel, jó véleménnyel volt az energikus Grantról,⁸⁷ bár attól tartott, hogy a Beauregard csapataival megerősödött Lee ismét felülkerekedik Richmond előtt. Szerencsére Lee nem mutat nagy hajlandóságot — írta —, hogy nyílt csatába bocsátkozzék, csapatait sáncok mögött tartja és beéri kisebb csetepatékkal.⁸⁸

⁸³ Az északiak veszteségei csakugyan félelmetesek voltak. A védők ágyú- és puskatüzle ezreket tett harcképtelenné és ekkor vált általánossá a szembenálló felek gyalogságának védőművek, árkok mögé vonása, amely a hadtörténelemben újdonságot jelentő állandó állóháborút eredményezte. Rendszerint a déliek voltak azok, akik defenzív helyzetben, puskatüzzel fogadták a tömör formációban közeledő ellenséges rohamozókat, bár nem szabad elfelednünk, hogy a háború egyik legfontosabb ütközetében, a Gettysburg-iban maguk is „fejfel mentek a falnak”. H. NICKERSON idézett tanulmánya (*Cahiers d'histoire mondiale* IV. 1958. 2. sz. 354. l.) említi Lyman unionista ezredes emlékiratait (Meade's Headquarters, 1863—1865, Boston 1922, R. Agassiz szerkesztésében), amelyben a szemtanú eleven-ségével olvashatunk a chancellorsville-i csatáról. („Nem voltak többé félrecsapott csákójú és katonazene által vezetett előrenyomuló és manőverező hosszú oszlopok... Sohasem láttuk a lázadókat... csak füstöt, bokrokat és felbukó embe-reink tömegeit.”) A rohamok gyilkos hatása annyira nyílvánvaló volt, hogy az északiak Grant offenzívája idején a Potomac-hadszintér rohamai előtt papírlapo-ka tűztek zubbonyuk hátára, amelyek személyi adataikat tartalmazták. Vö. MORI-SON-COMMAGER, I. m. 728. l.

⁸⁴ „What do you say of Grant's operations?” *Briefwechsel*, III. 206. l.

⁸⁵ 1864 május 30. *Briefwechsel*, III. 207. l.

⁸⁶ *Briefwechsel*, III. 214. l.

⁸⁷ 1864 június 9. *Briefwechsel*, III. 215. l.

⁸⁸ Uo.

Három hónapos szünet után Engels ismét megszólalt Manchesterből: „*Was hältst Du von den Dingen in Amerika?*” A továbbiakban elfogulatlanul dicsérte Lee mesteri taktikázását, azt a tényt, hogy a déliek híres generálisa sokkal kisebb erővel tartja sakkban ellenfeleit, miközben portyázóival Washingtont és Pennsylvania államot fenyegeti.⁸⁹ Még a poroszok is tanulhatnának Lee-től: „*Ausgezeichnetes Muster zum Studium für die Preussen...*”⁹⁰ Grantról is írt Engels ebben a terjedelmes levélben, az északi hadvezért erőteljes „*kleiner Strategiker*”-nek tartotta, de attól félt, hogy a tábornok látóköre nem eléggé széles, a Richmond ellen intézett elakadt offenzíva bizony kudarcfelének látszik.⁹¹ Grant túlságosan türelmetlen. Kapkod, egyszer itt, máskor ott támad, de sohasem a megfelelő kitartással. A georgiai Atlanta ellen előrenyomuló Sherman súlyos csapást mérhet a rabszolgatartókra, hiszen itt vannak a déliek nagy ágyúgyárai és legfontosabb vasútvonalai.⁹²

1864 szeptemberében a déliek már vergődtek, a háború azonban még mindig nem dőlt el. „Magunk között szólván, a mostani pillanatot nagyon kritikusnak tartom” — jegyezte meg 7-én Marx.⁹³ Még nem húzták ki a Dél méregfogát, a konfederáltakon azonban a kimerülés jelei mutatkoznak. November 9-én Engels is úgy látta, hogy Richmond előtt közeledik a vég.⁹⁴ Amíg azonban teljesen körül nem kerítik a lázadás főszékét, az ostrom éppen olyan kemény lesz, mint Szevasztopolj-é.⁹⁵

A konfederáció végvonaglásához Marx és Engels már csak néhány szót fűztek. A Richmond előtti manőverekről ejtett megállapításokon kívül⁹⁶ már csak Marx egy lakónikus megjegyzésére figyelhetünk fel 1865. március 4-i levelének végén: „*Mit Confederacy scheint es zu Ende.*”⁹⁷ Április 2-án Lee kiürítette Richmondot és a hegyek között akarta folytatni az ellenállást. Az amerikai polgárháború Engels egyik levelének utóiratába szorult: „Mit szólsz Richmondhoz? Azt vártam, hogy Lee *katona* módjára viselkedik és futás helyett kapitulál, hogy legalább kedvező feltételeket biztosíthasson hadserege számára. De jobb így. Most nyomorúságos gazfickóként végzi; a tragédia komikusan fejeződik be.”⁹⁸

⁸⁹ 1864 szeptember 4. *Briefwechsel*, III. 226—227. 1.

⁹⁰ *Uo.* 226. 1. — A poroszok azonban „méltóságukon alulinak” tartották, hogy tanuljanak az amerikai polgárháború tapasztalataiból. Moltkéről jegyezték fel, hogy esze ágában sem volt tanulmányoznia holmi „felfegyverzett csőcselék hadmozdulatait”. E. M. EARLE (szerk.): *Makers of modern strategy*. Princeton 1952. 166. 1. — Ez a tanulmánygyűjtemény polgári szemlélete ellenére komoly figyelmet szentel Marx és Engels forradalmi stratégiai elveinek. (III. rész, 7. fejezet, 155—171. 1., írta Sigmund Neumann.)

⁹¹ *Uo.* 226. 1.

⁹² *Uo.* 227. 1.

⁹³ *Briefwechsel*, III. 229. 1.

⁹⁴ „Die Sache bei Richmond scheint sich dem Ende zu nähern.” „*Briefwechsel*, III. 241. 1.

⁹⁵ *Uo.*

⁹⁶ Engels Marxhoz 1863 február 7-én. *Briefwechsel*, III. 274. 1.

⁹⁷ *Briefwechsel*, III. 296. 1.

⁹⁸ Engels Marxhoz 1865 április 16-án. *Briefwechsel*, III. 314. 1.

Marx és Engels cikkei és levelezése hadtörténelmi szempontból is becsesek számunkra. Megállapításaik kivételes ítélőképességüket tükrözik, kisebb jelentőségű tévedéseik pedig emberi közelségbe hozzák őket. Aki tisztában van azzal, mennyire nehéz, szinte lehetetlen megítélni egy háború várható eredményeit, az nem csodálkozhatik azon, hogy a polgárháború forratagában mindketten keserű szájjal szemlélték az Unió vergődését, tábornokainak határozatlanságát, politikusainak baklövéseit — inkább az a csodálatraméltó, amint hadvezéreknek is becsületére való éleslátással és szakértelemmel mutattak rá az időszerű politikai és hadászati tennivalókra és az egész kérdéskomplexust magától értetődően kapcsolták össze a nemzetközi munkásmozgalom érdekeivel. •Észrevételeik nem csupán muzeális értéket jelentenek, hanem a jelen szempontjából is gyakran tanulságosak.